

*Кузенко Г. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри германської філології**Приватного вищого навчального закладу «Український гуманітарний інститут»**<https://orcid.org/0000-0002-3813-1298>*

КОД ВОЛЕЛЮБНОСТІ У ДЗЕРКАЛІ ПЕРЕКЛАДУ: БАРОКОВА ПОЕЗІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ КОНТЕКСТАХ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню перекладацьких стратегій відтворення барокової поезії Григорія Сковороди крізь призму концепту «коду волелюбності» у міжкультурному українсько-польському контексті. У центрі уваги перебуває 10-та пісня «Всякому городу нрав і права» зі збірки «Сад Божественних пісень», що розглядається як зразок філософської лірики XVIII століття, у якій поєднуються соціальна сатира, морально-етичні роздуми та барокова символіка.

Метою дослідження є виявлення особливостей перекладу поетичного тексту шляхом порівняльного аналізу оригіналу та двох перекладних версій: сучасною українською мовою (Валерій Шевчук) і польською мовою (Станіслав Козицький). У роботі застосовано комплексний підхід, що поєднує багатовимірний перекладознавчий аналіз.

У статті доведено, що поезія Сковороди формує багаторівневу систему знаків, у якій ключовими є опозиції «зовнішнє – внутрішнє», «матеріальне – духовне», «світське – сакральне». Особливу увагу приділено трансформаціям, що виникають у процесі перекладу: лексичним замінам, синтаксичним інверсіям, семантичним модифікаціям і культурній адаптації образів. Встановлено, що переклад В. Шевчука має адаптивно-реконструктивний характер і спрямований на збереження змісту, ритмомелодики та стилістичної цілісності оригіналу з одночасним осучасненням мови. Натомість переклад С. Козицького вирізняється більшою свободою інтерпретації, експресивністю та орієнтацією на норми польської літературної традиції.

Окремо підкреслено, що перекладацькі рішення впливають на когнітивне сприйняття тексту, змінюючи акценти у трактуванні ключових філософських ідей, зокрема мотиву внутрішньої свободи, моральної самодостатності та рівності перед смертю. Попри відмінності у підходах, обидва переклади адекватно репрезентують ідейно-художню домінанту твору.

Зроблено висновок, що переклад барокової поезії постає як складний процес міжкультурної комунікації, у якому збереження «коду волелюбності» є визначальним чинником інтерпретації та актуалізації спадщини Григорія Сковороди в сучасному європейському культурному просторі.

Ключові слова: код волелюбності, поезія бароко, система знаків, перекладознавчий аналіз.

Постановка проблеми. Оригінальна чи перекладна художня література – це неоціненний здобуток людства, спосіб збереження знань, можливість духовного занурення в далекі світи та минулі епохи. Це не тільки інтелектуальна розвага

вужького кола шанувальників та фахівців-філологів, а й чудова можливість підвищення інтелектуальних здібностей людини, усвідомлення та контролювання емоцій, використання їх для ефективної взаємодії, успішного досягнення цілей та самореалізації. Саме художня література розкриває нам іншу реальність і є воротами не тільки в минуле, а й у майбутнє. Якісний художній переклад – це діалог культур, прямий шлях до інтелектуальних, духовних скарбів інших епох і народів.

Безумовно, оригінальна та перекладна література епохи бароко стала надбанням як національних культур, так і європейської спільноти в цілому. Серед представників українського бароко, власне, здобутки Григорія Сковороди, як останнього представника епохи бароко, потребують ретельного вивчення та чинної уваги, оскільки стали підґрунтям для нової української літератури XIX – XXI ст., зберігши в собі код волелюбності та духовної висоти.

Актуальність дослідження зумовлена не тільки усвідомленням ролі перекладної барокової літератури як важливого чинника формування національної самоідентичності в цілому, а й цілісним вивченням особливостей перекладу барокової поезії, порівнянням різних перекладацьких стратегій у відтворенні поетичного тексту. Через значну історичну дистанцію між часом написання твору і сучасністю постає проблема його адекватного перекладу та інтерпретації. Особливого значення набувають переклади, які прагнуть передати не лише зміст, а й поетичну форму, ритміку, стилістику та філософський підтекст оригіналу.

Матеріалом дослідження слугує оригінальний художній текст 10-ї пісні Григорія Сковороди «Всякому городу – нрав і права» з поетичної збірки «Сад Божественних пісень» та її переклади, здійснені Валерієм Шевчуком сучасною українською мовою і Станіславом Козицьким польською мовою.

Виклад основного матеріалу. Творчість Григорія Сковороди посідає особливе місце в історії української літератури XVIII століття. Григорій Сковорода (1722–1794) – видатний український філософ, майстер поетичного слова, «український Сократ». Нащадок козацького старшини народився у селі Чорнухи Лубенського полку. Г. Сковорода є автором безцінних афоризмів про життя, любов, час і правду. Його філософські роздуми, праці, вірші залишаються джерелом мудрості і заслуговують на детальне вивчення. Свої твори великий митець писав староукраїнською та латиною.

За своє життя Г. Сковорода не видав жодного твору, проте його мудрі думки та рукописні твори переписували й переда-

вали з рук в руки, із покоління в покоління. Глибоко духовні праці філософа шануються багатьма видатними діячами не тільки в Україні, а й за її межами. Численні монографії і наукові розвідки глибоко розкривають місце Сковороди в європейській філософській традиції, охоплюють різні аспекти спадщини мислителя: від літературознавчих характеристик до філософських інтерпретацій, зокрема розглядають його діалоги, байки, поезію та погляди на самопізнання і свободу [1]. Козацька кров, що текла в жилах Г. Сковороди проявилася у його творчості, де воля і незалежність є безцінним даром. Автор доводить у своїх працях, що всіляке творіння має право боронити своє буття, власність і свободу [2]. Прагнення до свободи, – вищої цінності людини, – проявляється у його ліричному «я», де він намагається втекти від земної суєти у світ чистого духу, спокою та вічної краси. Його відомий афоризм «Світ ловив мене, але не ввіймав» увіковічив цю думку. Пригадуються рядки його вірша, у перекладі Валерія Шевчука сучасною українською мовою, що чудово відзеркалюють внутрішній стан митця [3]:

*Залиш печалі світу, марнотність всіх діянь,
Щоб в небо возлетіти, на хвилю чистим стань ...
Кинь світ оцей закутий. Він завше темний ад.
Паде хай ворог лютий, лить в гори, світлий град ...*

Григорій Сковорода був високодуховною особистістю, яка черпала свої літературні образи, мотиви зі Святого Письма і яку цікавило пізнання внутрішнього світу людини (мікрокосму) та наближення її до Бога, де форма підпорядкована глибокому морально-етичному змісту. Утім варто зазначити, що розуміння людини як мікрокосму, де дух, душа і тіло розглядаються як одне нероздільне ціле, цікавило не тільки Г. Сковороду, а й багатьох поетів-метафізиків.

Про високу духовність Григорія Сковороди свідчить цікавий факт зображення філософа на національній 500 гривневій купюрі з написом «*Нерівна всім рівність*» і фонтаном з різним начинням, що несе у собі глибоке духовне та філософське значення. Фонтан символізує Бога як джерело, а різні посудини – людей, кожна з яких наповнюється по-своєму, але до краю. Це

означає, що кожна людина має свої таланти і повинна розвивати їх, щоб реалізувати свій потенціал та знайти щастя.

На окрему увагу заслуговує індивідуальна поетика Григорія Сковороди, де прослідковується синтез барокової традиції, біблійної символіки та раннього романтизму, де поезія служить філософії [4]. Основні риси абсолютизації духовного над матеріальним, алегоризм, поєднання моралізаторства з ліризмом, а також використання жанрів сатиричної пісні, канту та байки. Усю поетичну творчість Г. Сковороди об'єднує безперечна медитативність (роздумливість), філософські міркування про високе призначення людини на землі.

Активну поетичну творчість митець розпочинає після повернення з-за кордону в Переяслав у 1753 році. 10-ту пісню Григорій Сковорода написав десь у 1758–1759 роках у селі Ковраї, коли він перебував у панському маєтку в ролі учителя-слуги і пильно придивлявся до життя селян-кріпаків. Гостро реагуючи на жорстоке поводження з ними, автор змальовує антилюдяний і аморальний тогочасний лад, сатирично викриває соціальні вади кріпосницької системи. Провідна мета сатири розкрити два протилежні погляди на світ і смисл життя, а кожний образ несе в собі велике смислове навантаження, за яким криється цілий комплекс тогочасних явищ і фактів.

Проведений перекладознавчий аналіз 10-тої пісні «*Всякому городу нрав и права...*» з поетичної збірки «Сад Божественних пісень» є важливим зразком філософської лірики доби бароко, яка поєднує соціальну сатиру, морально-філософські роздуми та барокову образність. У цьому творі поет поєднав гостру сатиру та суспільні вади з глибокими філософськими роздумами про сенс людського життя, мораль і справжнє щастя. Пісня відображає світогляд мислителя, який прагнув показати різницю між зовнішнім успіхом і внутрішньою гармонією людини. Ліричного героя вірша турбують не маєтки й чини, а чиста совість, чесне життя, мудрість й ясний розум до смерті. Перемогти смерть здатна лише людина з чистою совістю й помислами, перед смертю всі рівні – і мужик, і цар. Поданий нижче першотвір та два переклади вдало відтворюють цю ідею:

Оригінал Григорій Сковорода	Переклад Валерія Шевчука	Переклад Станіслава Козицького
А мнѢ одна только в свѣтѢ дума, Как бы умерти мнѢ не без ума. Смерте страшна, замашная косо! Ты не шадиш и царских волосов, Ты не глядиш, гдѢ мужик, а гдѢ царь, — Все жереш так, как солому пожар.	В мене ж турботи лише одні, Щоб безрозумно не вмерти мені. Знаю, що смерть, як коса замашна, Навіть царя не обійде вона, Байдуже смерті, мужик то чи цар, Все пожере, як солому пожар.	A mnie zaprzęta jedno na świecie, Wym bez rozumu nie pomarł przecie. O, śmierci z kosą swą zamaszystą! Nie szczedzisz cara między asystą Ani nie baczysz – chłop czy wielmoża, Wszystko polykasz jak słomę pożar

Варто порівняти звернення ліричного героя до смерті у оригіналі і двох перекладних версіях. Окличне речення оригіналу з епітетами «*страшна*», «*замашная*» передано польською тим же комунікативним типом речення з використанням лексико-граматичних трансформацій. Спостерігаємо додавання вигуку «*О*» та присвійного займенника «*swą*», опущення слова «*страшна*», зміну атрибутивного словосполучення на сполучення з додатком: *śmierci z kosą swą zamaszystą*. У перекладі В. Шевчука виокремлюється чітка асертивність з використанням стилістичного порівняння: «*Знаю, що смерть, як коса замашна*». У наведеному рядку центральним символом є «*смерть з косою*», яка репрезентує метафізичний абсолютизм, що нівелює соціальний стан та матеріальне становище. Смерть

як універсальний простір стирає геомелітичні бар'єри між «*мужиком*» і «*царем*». Польський перекладач експлікує цю думку висловом: *Ani nie baczysz – chłop czy wielmoża*.

Поезія Г. Сковороди формує складну систему знаків, які виступають семіотичними маркерами певних соціальних статусів та життєвих ситуацій: Петр / Петро / *Piotr tpe* панські кутки, в той час як: *Федька-купец при аршинѢ все лжет* / *Федір-купец обдурити прудкий* / *Fed'ka trzy skóry z prostaków zdiera*. Польський переклад, у порівнянні з першотвором і сучасним українським перекладом, виокремлюється емотивно-експресивною гіперболою: «*три шкiри дере з бiдняка*». Автор послідовно вибудовує панораму соціальних типів – чиновника, купця, землевласника, юриста, студента, гедоніста, – які уосо-

блюють різні моделі світобачення, зведені до матеріального або тілесного виміру буття. Розглянемо різні рядки з оригіналу та перекладів: *Тот строит дом свой на новий манѢр* // Інший гендлює, візьми перевір // *Ten majętności nabywa za nic*. Простір поетичного тексту структуровано міфічно: горизонтальні «світські» локації (двір, поле, дім як *karczma*) проти вертикального «духовного» шляху ("*ścieżki najprostsze*"). У перекладі польський контекст (шляхетські маєтки) локалізує космос, але зберігає біблійно-філософську вертикаль Сковороди. Образ «чистого кришталю» як метафори совісті виконує функцію етичного знака, протиставленого хаотичному світу пристрастей. Порівняємо оригінал: *Тот, чия совѢсть, как чистый хрусталь...* з перекладом В. Шевчука: *Той, чия совість, як чистий кришталю* – абсолютний еквівалент, чого не спостерігаємо у польській версії: *Taki, co wybral ścieżki najprostsze...* – ті, хто обирають найпростіший шлях у значенні «прямий», «нелукавий». У перекладах відбувається семіотична трансформація: частина знаків зберігає універсальний характер, тоді як інші (зокрема соціальні реалії) піддаються адаптації або заміщенню, що змінює ієрархію смислів у межах семіосфери перекладного тексту. Так, в сучасному українському перекладі з'являється власне ім'я Степан, яке відсутнє в оригіналі.

Першотвір Г. Сковороди написаний староукраїнською з бароковими римами та ритмом, тоді як польський варіант використовує просторіччя: *Swój rozum każdej głowie jest dany* з архаїзмами "*zapzta*", "*plecie*" для збереження мелодійності. Ритмічна структура рефрену "*A mnie zapzta jedno na wiecie*" імітує оригінальний повтор «мене ж одне в світі займає», але польська версія посилює іронію через гру слів (наприклад, "*szalenstwo*" для «божевілля»). Стилістично переклад близький до оригіналу, але втрачає деякі фольклорні інтонації.

Оригінал вирізняється високим ступенем риторичної організації: анафора «*Всякому...*», паралельні синтаксичні конструкції, парцеляція та повтор рефрену створюють ефект циклічності та морального нагнітання. Рефрен повторюється після кожної строфи: «*А мнѢ одна только в свѢтѢ дума, // А мнѢ одно только не йдет с ума*». У перекладі В. Шевчука: «*А я у полоні одних лиш дум, // Одне непокоїть тільки мій ум*» і у польському перекладі: „*A mnie zapzta jedno na świecie, // A mnie to jedno w głowie się plecie*.” Обидва перекладачі зберігають функцію повтору, хоча використовують різні мовні засоби.

Лексика аналізованого поетичного твору поєднує елементи розмовної мови з книжними церковнослов'янськими, що відповідає бароковій поетиці контрастів. У перекладі В. Шевчука збережено ритмомелодичну структуру та анафоричність, що сприяє відтворенню стилістичної цілісності першотвору. Натомість польський переклад С. Козицького частково трансформує синтаксичну симетрію, компенсуючи її експресивною метафорикою та римованою динамікою, що відповідає нормам польської силабічної традиції: *Всякому сердцу своя есть любовь // Всякому сердцу любовь своя є // Sercu każdemu własne pragnienie*.

Першотвір апелює до когнітивних схем індивідуалізму: читач сприймає дихотомію «світське vs духовне» через метафори бажань: "*Sercu każdemu własne pragnienie*", що активує психологічні архетипи самопізнання. У перекладі рефрен формує когнітивний якір, посилюючи ефект медитації, подібно до оригіналу, де Сковорода стимулює рефлексію про «власне єство». Це сприяє катарсису, протистоячи конформізму.

З когнітивної перспективи поетичний текст ґрунтується на опозиції зовнішнього (соціального) та внутрішнього (екзистенційного). Повторюваний рефрен «*А мнѢ одна только*

Оригінал Григорій Сковорода	Переклад Валерія Шевчука	Переклад Станіслава Козицького
Всякому городу нрав и права; Всяка имѢет свой ум голова; Всякому сердцу своя есть любовь, Всякому горлу свой есть вкус каков, А мнѢ одна только в свѢтѢ дума, А мнѢ одно только не йдет с ума.	Всякому місту звичай, права, Всяка тримає свій ум голова, Всякому сердцю любов своя є, Всякому горлу до смаку своє. А я у полоні одних лиш дум, Одне непокоїть тільки мій ум.	Zwyczaj i prawo mają wsze stany; Swój rozum każdej głowie jest dany, Sercu każdemu własne pragnienie, Własny gust każde ma podniebienie, A mnie zapzta jedno na świecie, A mnie to jedno w głowie się plecie.

в свѢтѢ дума» функціонує як маркер домінуючої когнітивної схеми – спрямованості ліричного суб'єкта на внутрішню гармонію та моральну самодостатність. Перекладацькі рішення впливають на інтерпретацію цієї схеми: у версії В. Шевчука акцент посилюється через лексеми, пов'язані з внутрішнім напруженням «*непокоїть мій ум*», тоді як у перекладі Козицького когнітивний фокус частково зміщується в бік раціонального осмислення смерті як універсального екзистенційного феномена. Це свідчить про різні моделі емоційно-когнітивної рецепції тексту.

Оригінальному тексту пісні характерна синтаксична будова, властива книжній поезії XVIII століття. Прослідковується графічне використання літери «Ять» – «Ѣ», вживання слова «*нрав*», типового для церковнослов'янської традиції. Такі особливості створюють специфічний стилістичний колорит, який перекладачам потрібно відтворити або адаптувати для сучасного читача.

Переклад Валерія Шевчука можна охарактеризувати як адаптивно-реконструктивний. Його головна мета полягає у збе-

реженні змісту й поетичної структури оригіналу з одночасним осучасненням мови. Перекладач замінює архаїчні слова на зрозумілі сучасні відповідники. Оригінал «*Всякому городу нрав и права*» передано як: «*Всякому місту звичай, права*». Слово «*нрав*» перекладається як «*звичай*», що є прикладом лексичної заміни. Водночас зберігається загальний зміст вислову. Інший приклад: «*Федька-купец при аршинѢ все лжет*» – «*Федір-купец обдурило прудкий*». Тут перекладач застосовує лексичну трансформацію, оскільки слово «*аршинѢ*» (міра довжини, якою користувалися купці) не перекладається буквально, а передається через узагальнену характеристику шахрайства. Щоб зберегти ритміку вірша, перекладач іноді змінює порядок слів. Порівняємо оригінал з перекладом: «*Петр для чинов углы панских трет*» – «*Панські Петро для чинів тре кутки*». Тут спостерігається інверсія, яка дозволяє зберегти риму та ритм. Іноді перекладач В. Шевчук змінює образи для досягнення більшої виразності. Наприклад рядок із першотвору: «*Сих шумит дом от гостей, как кабак*» експліковано «*В цих дім, як вулик, гуде*

від гуляк». Тут образ «кабак» (корчма) замінюється метафорою «вулик», що є прикладом образної адаптації.

Переклад польською відображає культурний обмін між слов'янськими народами, де філософія Г. Сковороди про «сродну працю» (самореалізацію) контрастує з феодальними реаліями: шляхта, селяни, юристи. Цей переклад зберігає сатиру на соціальні стани, адаптуючи українську ідентичність до польського контексту, де подібні мотиви є в поезії Францішека Карпінського.

Для введення твору Сковороди в польський культурний простір перекладачу С. Козицькому часто доводиться застосовувати різні перекладацькі трансформації. Наприклад семантична трансформація залучена для передачі слова «любов» як „*pragnienie*” (прагнення): «*Всякому серцю своя есть любовь*» // „*Sercu każdemu własne pragnienie*”. Це приклад семантичної модифікації, коли перекладач розширює значення слова.

У польській версії спостерігаємо адаптацію культурних реалій, що передаються через близькі польські образи: «*Сих шумит дом от гостей, как кабак*» // „*Inszych dom niczym karczma otwarty*”. Іноді перекладач змінює образну систему: «*Тот, чия совѣсть, как чистый хрусталь*» // „*Taki, co wybral ścieżki najprostsze...*” Тут образ «чистої совісті» замінюється метафорою «простого шляху», що є прикладом інтерпретаційного перекладу.

Висновок. Поезія Григорія Сковороди «Всякому городу нрав и права» постає як концентрований художньо-філософський відбиток соціально-культурної реальності України XVIII століття. Проведений перекладознавчий аналіз 10-ї пісні Григорія Сковороди демонструє, що відтворення поезії XVIII століття потребує складного поєднання точності перекладу та художньої адаптації.

Переклад Валерія Шевчука орієнтований на максимальне збереження змісту та структури оригіналу, водночас модернізуючи мову. Натомість польський переклад Станіслава Козицького більше зосереджується на художній виразності та адаптації до польської літературної традиції. Попри відмінності у перекладацьких стратегіях, обидві версії успішно передають головну філософську ідею твору – утвердження внутрішньої свободи людини та моральної чистоти як найвищих життєвих цінностей.

Література:

1. Гужва О. П. Сковорода: народження ідеї «сродної праці» в площинах духовного буття. Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я. Сковородинівка-Харків : Савчук О. О., 2013.
2. Львін В. Концепція «сродної праці» як дорога до щастя у філософії Г. С. Сковороди DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1\(30\)-18-24](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1(30)-18-24)
3. Шевчук В. О. Пізнаний і непізнаний СФІНКС. Григорій Сковорода сучасними очима. Київ : Пульсари, 2008. 525 с.

4. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Пригті. Прозові переклади. Листи. Київ : Наукова думка, 1983. 542 с.

Kuzenko H. The Code of Freedom in the Mirror of Translation: Baroque Poetry of Hryhorii Skovoroda in Ukrainian and Polish Contexts

Summary. The article is devoted to the study of translation strategies in rendering the Baroque poetry of Hryhorii Skovoroda through the lens of the concept of the “code of freedom” within the Ukrainian-Polish intercultural context. The focus is placed on the 10th song “Every City Has Its Customs and Laws” from the collection The Garden of Divine Songs, which is examined as a representative example of 18th-century philosophical lyric poetry combining social satire, moral reflection, and Baroque symbolism.

The aim of the study is to identify the specific features of poetic translation through a comparative analysis of the original text and two translated versions: the modern Ukrainian translation by Valerii Shevchuk and the Polish translation by Stanisław Kozytskyi. The research applies a multidimensional approach that integrates translation studies.

The article demonstrates that Skovoroda's poetry constructs a multi-layered system of signs structured around key oppositions such as external vs. internal, material vs. spiritual, and secular vs. sacred. Particular attention is paid to transformations occurring in translation, including lexical substitutions, syntactic inversions, semantic modifications, and cultural adaptations of imagery. It is established that Shevchuk's translation follows an adaptive-reconstructive approach aimed at preserving the content, rhythm, and stylistic integrity of the original while modernizing the language. In contrast, Kozytskyi's translation is characterized by greater interpretative freedom, expressiveness, and orientation toward the norms of the Polish literary tradition.

It is further emphasized that translation choices influence the cognitive reception of the text, shifting the interpretative focus of key philosophical ideas, particularly the motif of inner freedom, moral self-sufficiency, and equality before death. Despite differences in translation strategies, both versions successfully convey the core philosophical message of the work.

The study concludes that the translation of Baroque poetry represents a complex process of intercultural communication, in which preserving the “code of freedom” becomes a crucial factor in interpreting and actualizing Skovoroda's legacy within the contemporary European cultural space.

Key words: code of freedom, Baroque poetry, system of signs, translation analysis.

Дата першого надходження статті до видання: 24.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026